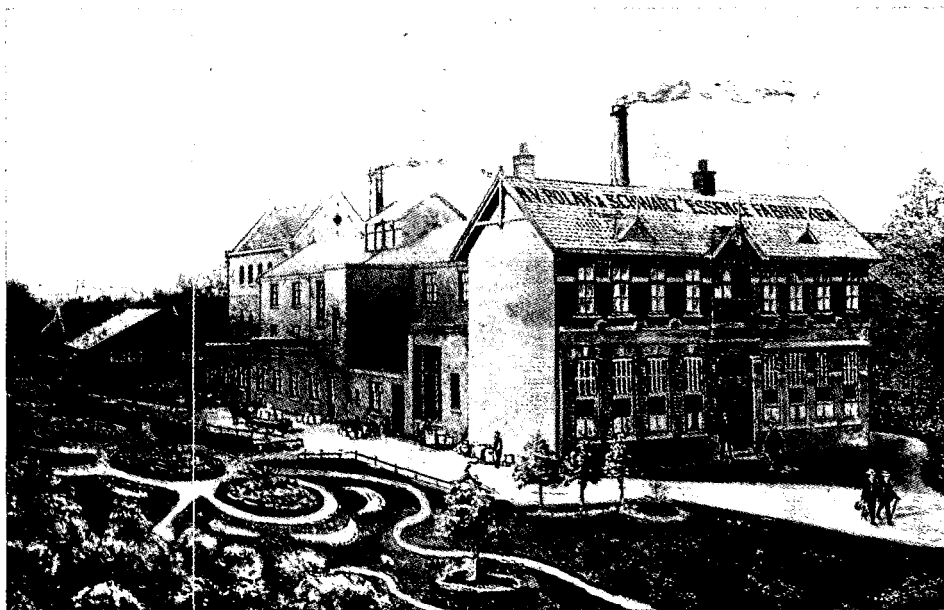

Industriële archeologie in de Zaanstreek

JAC. HUYSMANS

De Vereniging tot Behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek Zaanstreek, kortweg MBTZ genoemd, bestond in 1986 vijf jaar. Ter gelegenheid daarvan werd op zaterdag 22 november een symposium gehouden. De industrieel-archeologische medewerker van Heemschut was daarbij aanwezig.

De belangstellenden die op deze stralende dag naar de Zaanse Schans waren gekomen, werden daar in 'De Lelie' hartelijk verwelkomd door de voorzitter van de jarige Vereniging, mevr. Marie-Louise Tiesinga-Autsema. Met voldoening kon zij terugblikken op vijf jaar Industriële Archeologie in de Zaanstreek.

De Essencefabrieken in Zaandam van Potak en Schwarz's

DE HEMBRUG

De Vereniging kwam voor het eerst in actie toen de Hembrug met sloop werd bedreigd. Voordat het te laat zou zijn, werden de constructie en de werking van de brug op film vastgelegd. Toen behoud niet haalbaar bleek, werd bovendien een fonds opgericht om te komen tot een gedenkteken. Aldus houdt vandaag de dag een constructie van originele onderdelen op het Stationsplein van Zaandam de herinnering levendig aan wat ooit de grootste draaibrug van Europa was.

Een andere activiteit uit de beginperiode was de herdruk van het boek *De Zaanse Handel en Nijverheid* uit 1911, dat een overzicht geeft van de grote Zaanse bedrijven uit het eind van de vorige en het begin van deze eeuw. De foto's op deze pagina's zijn uit dat boek afkomstig.

BRANDWEERFUNCTIE

Het is als vrijwilligersorganisatie haast on-

doenlijk om in zo'n gebied als de Zaanstreek alles in de gaten te houden. Soms moet je uit de krant vernemen dat er binnenkort weer een bijzonder bedrijfspannend tegen de vlakte gaat. Dan is snel optreden vereist. De MBTZ verricht regelmatig een brandweerfunctie, onlangs nog met succes. Een voormalig ijspakhuis (1910) in Koog a/d Zaan, een zeldzaam gebouw van gewapend beton dat nog in goede staat verkeert, kon nog tijdig op de Provinciale Monumentenlijst geplaatst worden. Om de slopers ook de volgende keer voor te zijn, is onder andere voor de Cacaofabriek Boon te Wormerveer, een gebouw in Art Deco-stijl, alvast een aanvraag tot plaatsing ingediend.

DOCUMENTATIE

De MBTZ is dus een behoudsorganisatie. Maar dan wel een met, zoals mevr. Tiesinga Autsema het noemde, 'een realistische kijk op de werkelijkheid van vandaag'. In deze tijd van 'te weinig geld voor te veel dingen' moeten keuzen gemaakt worden. Je kunt nu eenmaal niet alles behouden. Soms moet je je beperken tot behoud van kennis. 'Documentatie, het in woord en beeld vastleggen van al datgeen wat van belang is op industrieel-archeologisch gebied in de Zaanstreek, is een belangrijke taak van de Vereniging', aldus de voorzitter.

Ook van belang zijn de werkomstandigheden en de produktietechnieken. Voor het vastleggen daarvan heeft de Vereniging heel wat deskundigheid in huis. Menig lid stond voorheen zelf aan de machine in de fabriek die nu gesloten en gesloopt is.

MUSEUM

De MBTZ beschikt reeds over een eigen kantoor- en archiefruimte, maar toch is dat niet voldoende. 'Te vaak moeten wij de

De Stoomhoutzagerij Voorwaarts' van Cornelis Vis en Zoon, Zaandijk.

laatste tijd machines en andere voorwerpen die men ons wil schenken, weigeren'. Er is dus dringend behoefte aan een opslagruimte waar de leden bovendien zouden kunnen sleutelen. Over de plek is geen twijfel mogelijk: 'Het meest ideale plaatsje vinden wij de Zaanse Schans. Daar zou in de toekomst het Industrieel-Archeologisch Museum Zaanstreek moeten verrijzen, een idee dat overigens al in 1978 in de Gemeenteraad van Zaanstad is geopperd. Met onze collectie willen wij daar graag de basis voor leggen'. Dat het streven en het werk van de Vereniging in eigen omgeving ook gewaardeerd wordt, moge blijken uit het feit dat zij in 1984 vereerd werd met een van de Cultuurprijzen van de Gemeente Zaanstad, de Prijs voor Bijzondere Waardering.

De voorzitter pleitte tenslotte voor de spoedige totstandkoming van een Monumentennota, voor de oprichting van een Monumentencommissie en bovendien voor de instelling van een plaatselijke Monumentenlijst, met enige ruimte voor bedrijfsmonumenten. Dhr. Lems, burgemeester van Zaanstad, kon in zijn openingsrede tenminste de toezegging doen dat de Monumentenverordening over drie maanden gereed zou zijn. Maar over de oprichting van een museum voor het oudste industriegebied van Europa repte hij met geen woord.

Contactadres: Secretarie MBTZ, Kruisstraat 55, 1561 PH Krommenie, tel. 075 - 21 44 15

VAN WIND OVER OP STROOM

Mevr. drs. G. J. A. M. Bolten, chartermeester bij het Rijksarchief van Noord-Holland, ging in haar voordracht in op de modernisering van enkele traditionele Zaanse industrieën.

In 1845 werd vernomen dat de firma Van Gelder Zonen te Wormer van plan was een stoompapierfabriek op te richten. Dat wil zeggen, men was van plan om in een molen, 'De Eendracht', een stoommachine te plaatsen. Daartegen maakte buurman Honig van oliemolen 'De Wandelaar' bezwaar op grond van het verhoogd risico op brandgevaar. Heel gebruikelijk voor die tijd, maar toch vergeefs, want de vereiste vergunning werd verleend. Maar waarom ging Van Gelder eigenlijk over op stoom, terwijl eerdere experimenten in die richting mede door de hogere kosten waren mislukt?

De Zaanse papijnijverheid was in beide opzichten traditioneel. Elk velletje papier werd vroeger op ambachtelijke wijze met de hand geschept. In de eerste helft van de vorige eeuw ondervonden de Zaanse papierfabrikanten steeds meer concurrentie vanuit het buitenland. In 1799 had de Fransman Louis Robert de zgn. continu-papiermachine uitgevonden. In Frankrijk en Engeland, waar voor het drukken van kranten grote behoefte was aan papier op rollen, werd deze machine snel ingevoerd. Door de import van de papierrollen werden de afzetmogelijkheden op de binnenlandse markt beperkt. Bovendien werden in de loop van de tijd de lompen als

grondstof duurder en dus de winstmarges kleiner. Van Gelder heeft deze crisis als een van de weinige kunnen overleven door tijdig over te schakelen op de machinale papierbereiding.

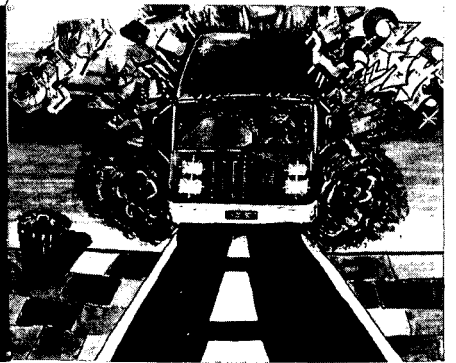
De olieproductie kende deze noodzaak niet. Windoliemolens bleven de hele eeuw door opgewassen tegen stoomolieslagerijen. Wilde men de produktiekapaciteit vergroten, dan bouwde of kocht men er gewoon een paar molens bij. De overgang van een windmolenbedrijf naar een stoomolieslagerij had dan ook niet altijd een vergroting van de produktiecapaciteit tot gevolg. Tot de uitvinding van de hydraulische pers was de toepassing van stoomkracht in deze bedrijfstak bovendien van geringe betekenis. Hoewel, langdurige perioden van windstilte konden daarmee natuurlijk overbrugd worden.

Dergelijke perioden, zoals die in de zeventiger jaren veelvuldig voorkwamen, maar ook de toenemende vraag naar speciaal machinaal gezaagd hout, waren voor veel houtzagerijen wel aanleiding om over te schakelen op stoomkracht. Drs. Bolten concludeerde dat de noodzaak om van wind over te gaan op stoom, een voorwaarde voor modernisering, in de Zaanstreek per bedrijfstak kon verschillen.

In het ene geval waren technische vernieuwingen bepalend, in het andere geval was dat een gewijzigde vraag naar producten. Maar in geen enkel geval werd er gemoderniseerd om kosten te besparen. Een stoommachine was duur, wind was nog altijd gratis.

Graffiti-project in Etten-Leur

Een alternatieve geneeswijze wordt toegepast in Etten-Leur (N. Br.), waar het middel met de kwaal wordt bestreden. Begin oktober is daar een graffiti-project uitgevoerd door 120 leerlingen van de verschillende scholen voor voortgezet onderwijs. Het gaat om twee tunnels onder de Rijksweg A58 tussen Breda en Roosendaal, die tot nu toe regelmatig door 'kunstenaars' werden beklad en waar naar een idee van Etten-Leur burgemeester F. Houben tweehonderd meter wand met een totaal van 1600 vierkante meter zelfgemaakte graffiti en teksten worden opgesierd. Het ontwerp en de teksten zijn tot stand gekomen onder leiding van een werkgroep van tekendocenten van de Etten-Leurse scholengemeenschappen met behulp van de Akademie voor Beeldende Vorming in Tilburg. Tijdens de tweedaagse uitvoering van het project op 9 en 10 oktober, dat onder de klanken van een speciaal gecomponeerde 'intrada tunnel-tune' door burgervader F. Houben

met de verfkwaal werd gestart, waren de tunnels uit veiligheidsoverwegingen wel afgesloten voor verkeer en belangstellenden. De leerlingen droegen verfmaskers en regelmatig waren er pauzes voor luchtverversing. Een EHBO-team stond klaar voor eventuele ongelukjes. Hoewel de graffiti-erecode het project zal moeten beschermen is inmiddels toch een Stichting 'Schilderproject Etten-Leur' in het leven geroe-

pen, die over het onderhoud en herstel zal waken van dit langste schilderij van Nederland. Landelijke bekendheid kreeg het project in het Feducoprogramma 'De Ideeënbus' in december. Als nu de code ook nog werkt is Etten-Leur een unicum rijker en van veel kopzorgen af.

Maria Roerbag
(free lance-journaliste)